

АГРОНОМІЧНІ ЗДОБУТКИ В КОНТЕКСТІ ОБМІНУ НАУКОВИХ ДУМОК МІЖ УКРАЇНОЮ І ФРАНЦІЄЮ

Вергунов В.А. Агронімія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII ст. — 1920 рік). — К., 2009. — 280 с.

Побачило світ чергове видання історико-бібліографічної серії «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» професора В.А. Вергунова, у якому проаналізовано становлення української дослідної справи у тваринництві і вплив на неї французької наукової думки кін. XVIII — поч. XX ст.

Традиції обміну наукових думок між Україною і Францією сягають XI ст., відколи королевою Франції стала княгиня Анна, яку за освіченість дуже поважало тутешнє духовенство. Упродовж 10 століть на привезеній нею Біблії присягають усі місцеві президенти. У важкі часи французи вдавалися до допомоги козаків. Французьким генералом був Григор Орлик, який 1733 р. отримав звання офіцера королівської гвардії. На чолі кінного полку він брав участь у війні з Австрією (1744–1747) та Семилітній війні (1756–1763), у ході якої отримав генеральське звання. Нині про нього нагадує паризьке летовище Орлі, розташоване на землях сина українського гетьмана Пилипа Орлика.

Місцем здобуття наукового ступеня доктора медицини для випускників Києво-Могилянської академії був медичний факультет Страсбурзького університету. Н.М. Амбодик-Максимович, І.В. Руцький, М.М. Тереховський, брати Шумлянські, Д.С. Самойлович захистили там свої дисертації. Це вони були вісниками нової цивілізації в Росії, засновували там медичні заклади, писали не лише перші підручники з медицини та ветеринарії, але й закладали основи філософії, поезії, вивчення іноземних мов.

Традиції наукової співпраці в галузі ветеринарії розбудовували найкращі навчальні установи України і Франції — Харківський ветеринарний інститут імператора Миколи I і найстаріші в Європі французькі ветеринарні заклади. Почесними професорами Харківського ветеринарного інституту впродовж 1873–1917 рр. були Бар'є, Валле, Дешамбр, Кадю, Муссю (професори Вищої ветеринарної школи в Альфорті — Парижі), Лезбр, Кадеак, Фор (професори Вищої ветеринарної школи в Ліоні), Лаба (професор Вищої ветеринарної школи в Тулузі), Лекленш (професор Вищої ветеринарної школи в Тулузі та шеф санітарної служби при Міністерстві землеробства), Ру (професор і директор Пастерівського інституту в Парижі), Шово (професор та інспектор Вищих ветеринарних шкіл Франції). З-поміж 36 почесних членів інституту 12 були французами.

Українські та французькі вчені проводили ґрунтовні наукові дослідження. Приклад такої співпраці — виготовлення сибіркової вакцини, пов'язане з іменами Л.С. Ценковського і Л. Пастера.

Нагадаємо, що французам належала низка відкриттів, які мали вплив на розвиток як агрономії, так і зоотехнії Європи, а сам термін «агрономія» протягом XIX ст. на природничо-історичному відділенні фізико-математичного факультету французьких університетів об'єднував курси із землеробства, тваринництва, сільгоспекономії та лісівництва. Це пізніше вони диференціювалися в окремі науки.

Автор монографії чітко сформулював завдання, які допомогли розкрити суть теми:

- що розуміти під терміном «тваринництво» наприкінці ХІХ ст.;
- чому важливо розглядати період др. пол. ХVІІІ – поч. ХХ ст.;
- чи можна порівняти успіхи України (Росії) і Франції в агрономії для потреб тваринництва;
- чи принципові відмінності в розвитку дослідної справи у тваринництві обох країн.

У першому розділі «Франція і французи в історії становлення і розвитку вітчизняної науково-освітньої агрономії і її складових» висвітлено успіхи французів у різних галузях знань (кінематографії, літературі, астрології) та запозичення українцями наукових досягнень французьких учених і застосування їх у сільському господарстві: А.Ф. Маріона (розробив метод знищення філоксери винограду), Л. Вільморена (працював над новими сортами винограду). Також згадано про видатних українських французів, здобутками яких можуть пишатися обидві держави: атласи і альбоми Чернігівщини А. Домініка П'єра, перша мапа України Г. де Боплана, дослідження в галузі математики, генетики, селекції братів Делоне, рослинництва та селекції Д.Ф. Лихвара.

Чимало українських науковців – І.С. Андрієвський, Н.В. Бобрецький, Н.Ф. Гамалей, В.І. Ліпський, І.В. Лучицький, Л.П. Смирненко, А.О. Ковалевський – мало тісні наукові зв'язки з французькими вченими.

В.А. Вергунов слушно відзначає успіхи В.В. Докучаєва, першого українського фахівця з морфолого-генетичного ґрунтознавства, який на Паризькій виставці продемонстрував свої успіхи та отримав найвищі нагороди. Його вчення значною мірою ґрунтується на працях французьких дослідників Є. Марріотта, Ф. Кене, А. Тюрбо, Ю. Шлезінга та ін.

Досвід створення французами зразкових ферм широко впроваджували в Україні, особливо на Харківщині та Полтавщині.

Не можна повністю погодитися з автором, що «...французька модель побудови освіти була використана для організації вітчизняної взагалі й аграрної зокрема», оскільки загальна система освіти на українських землях сягає сивої давнини. Коли в Х–ХІ ст. французькі королі не вміли ще читати й писати, то в Києві вже функціонували «Школа боярських отроків», «Школа ковальського мистецтва». В останній, зокрема, було зроблено світове відкриття (ІХ ст.) – виготовлено металеву підкову, форма якої за тисячу років не змінилася і яку сьогодні використовують у всіх країнах. Отже, якщо Франція лише започатковувала свої наукові студії, то в Україні наука вже розвивалася¹.

Другий розділ «Еволюція вітчизняної науково-освітньої агрономії ХVІІІ–ХІХ ст. і становлення державного дослідництва у тваринництві» присвячено аналізу фахової літератури з агрономії й тваринництва (М.Е. Лобашев, О.Ю. Єліна, А.А. Ніконов, Ю.Д. Рубан, Н.І. Пшеничний), виокремлено п'ять етапів періодизації історії відповідних досліджень. На нашу думку, не варто абсолютизувати дані В.В. Вінера (1911) про те, що науково-дослідні студії з агрономії в Росії зосереджувались у 130 спеціальних закладах (лабораторії, станції, поля, розсадники), а досліджень із тваринництва майже не проводили.

Це не так. Дослідження в галузі зоотехнії варто датувати періодом Київської Русі, коли тут почали створювати перші кінні заводи.

До речі, в Україні, на відміну від європейських країн, особливо Франції, державницьку функцію виконували сільськогосподарські товариства (з 1865 року) та еко-

¹ Рудик С. Моя alma mater. – К., 2007. – 338 с.

номії землевласників, дослідження проводили в багатьох економіях і громадських організаціях. Свої успіхи вчені демонстрували на губернських виставках та ярмарках. Так, князь В. Кочубей у своїй економії (Полтавська губернія) вперше в Росії (1850) схрещував арденських коней із місцевими породами, досліджував отриманих метисів. Подібні експерименти він проводив також із сименталами, створивши згодом єдиний їхній розплідник на Полтавщині. У маєтку Є.І. Милорадовича (поблизу Полтави) виводили нові породи птахів і бджіл. Землевласник Є.А. Рейнбок (Кобеляцький повіт) у степовій зоні на площі 16 десятин заклав ліс (1861), використавши власні саджанці.

Щодо дослідних ферм, то ще 1807 р. перший професор кафедри лікування худоби Ф. Пільгер (відділення лікарських (ветеринарних) і медичних наук Харківського університету) запропонував проект створення дослідної ферми на хуторі (висівання кормових трав, раціональне скотарство і конярство). Його ідею реалізували лише в 1847 р., коли було створено Харківську навчальну ферму (с. Мала Данилівка).

Оцінюючи вищу ветеринарну освіту в Росії, В.А. Вергунов виділяє початок XIX ст., коли на теренах України було відкрито університети й академії, випускники цих закладів, згідно з табелем про ранги, могли отримати статус дворянина. Однак не варто забувати, що перші вищі навчальні заклади в Україні засновували ще за часів Київської Русі. Згадаймо хоча б школу ковальського мистецтва (пізніше цех), де було двоступеневе 6-річне навчання — бакалавр (підмайстер), магістр (майстер), — після якого випускник отримував кваліфікацію майстра і статус міщанина.

У третьому розділі «Регіональний аспект еволюції науково-організаційних форм у вітчизняній агрономії у XIX — поч. XX ст.

з французьким наповненням: сільськогосподарська дослідна справа на Кримському півострові» висвітлено тему сільськогосподарської науки на Кримському півострові. Цю проблему треба вивчати, починаючи з періоду життя на півострові кіммерійців (VIII–VII ст. до н.е.), скіфів (VII ст. до н.е.), херсонесців (II ст. до н.е.), коли було досягнуто значних успіхів у розвитку сільськогосподарства, особливо у тваринництві. Сама назва столиці Кримського ханства Бахчисарай (палац, оточений садами) свідчить, що вже тоді на півострові культивували різноманітні сорти винограду та різні плодові дерева.

Думку І.І. Палімпсестова (1868) про те, що «... коні і робочі тварини в загальній масі скоріше можуть називатися пародіями на цих тварин» не варто абсолютизувати. На території Криму розводили найкращих коней, які дарували королям Франції та Польщі. Сірі українські воли користувалися попитом у Європі². Крім цього, з утворенням Таврійської губернії необхідно було освоювати степову зону Криму, яка потребувала особливого наукового підходу до тваринництва й землеробства.

Безперечно, значне місце в акліматизації рослин відіграв Нікитський ботанічний сад (П.С. Паллас, герцог де Рішельє, Х.Х. Стевен) та Алешівський виноградний розсадник (1897–1917), але це був період XIX ст. Найкращі сорти винограду, тютюну, маслин, як і мериносіві породи овець (Гасперен, Раньє, Руайє, Міллер), було привезено в Крим саме з Франції. Кінець XIX — початок XX ст. для Криму характеризується значним переселенням на ці землі європейців, які принесли сюди найкращі здобутки французької сільськогосподарської науки.

² Вербицький П.І., Достоевський П.П., Рудик С.К. Історія ветеринарної медицини України. — К., 2003. — 384 с.

У четвертому розділі «Історія тваринництва Франції XVIII–XIX ст. у подіях, фактах і особистостях, як головна складова розвитку світової галузевої науково-освітньої думки для потреб вітчизняної агрономії» описано природно-кліматичні умови Франції, розвиток тваринництва та виникнення перших науково-дослідних сільськогосподарських закладів, висвітлено історію їх становлення (станції, лабораторії, поля, ділянки), акцентовано увагу на діяльності вчених, які детально досліджували питання агрономії (А.-Е.-П. Гасперен, Г. де Тюрі, Л.-Е. Франсуа, А.-П. Одар).

В.А. Вергунов слушно відзначає імена тих землевласників, які будували своє господарство на науковій основі (Діковіль, Декромбек, Ліанкур, Малезерб, Креспель та ін.), наголошує на відкриттях французьких учених (лялечковідбірник Пернолле, апарат Ноббе для пророщення насіння, інкубатор для бджіл, вулик, сепаратор). Проте не треба забувати й вітчизняних досягнень, які тоді лише патентували, але не популяризували. Це, наприклад, металева підкова, акушерський фантом Н.М. Амбодик-Максимовича. М.М. Тереховський відкрив явище розвитку мікроорганізмів раніше за Л. Спаланцані, Т. Нідхема і Ж. Буффрано (на цих наукових результатах ґрунтуються дослідження Л. Пастера), а О.М. Шумлянський став основоположником гістології в Європі. Ці вчені захищали свої дисертації в Страсбурзі, їхні праці багато разів перевидавали французькою та німецькою мовами у XVIII ст.

Дискусійним вважаю такий висновок В.А. Вергунова: «...потреби вівчарства стали головним механізмом зародження не лише у Франції, але і у світі спеціальної ветеринарної освіти», оскільки хвороби овець і великої рогатої худоби мало турбували власників. Основним стимулом для відкриття спеціальних ветеринарних закладів була нагальна потреба лікування

коней через їхнє військове і господарське значення³.

У п'ятому розділі «Культурно-просвітницька еліта Росії XVIII–XIX ст., як двигун прогресу агрономії взагалі і дослідництва у тваринництві» схарактеризовано внесок російських учених у розвиток агрономії (О.М. Бажанов, П.В. Будрін, В.В. Докучаєв, В.Л. Нарішкін, А.Е. Зайкевич, М.Е. Ляковський, Д.І. Менделєєв, М.Г. Павлов, І.О. Стебут, М.І. Железнов та інші) та зоотехнії (С.М. Богданов, П.М. Кулешов, О.Ф. Міддендорф, О.П. Перепелкін, О.В. Советов, М.П. Чирвінський, П.І. Прокопович).

Усі російські вчені постійно проходили стажування в європейських країнах. У популяризації наукових досліджень брали участь і державні діячі: граф О.О. Бобринський, князі Д.В. Голицин, Г. Потьомкін, сенатор В.І. Вешняков, міністр А.С. Єрмолов.

До цього списку слід додати й магістрів ветеринарних наук О.К. Логінова, першовідкривача остеопорозу, та О.М. Максимова, який змодельовав вагон-холодильник. Це його відкриття на міжнародному з'їзді (Париж), присвяченому досягненням у холодильній справі, спеціальна комісія в складі професора Лавердо й інженера Брока визнала найбільш удалим світовим винаходом⁴.

У шостому розділі «Етапи еволюції наукової думки у тваринництві у контексті розвитку природознавства у світі» проаналізовано етапи становлення зоотехнічної науки. Автор відзначає: «У всьому світі порівняно з іншими природничими науками зоотехнія у XIX ст. продовжує оставатися у «молодих науках». Це справді «молодий»

³ Рудик С., Рудик К. Історія всесвітньої ветеринарної освіти. – К., 2002. – 200 с.

⁴ Рудик С. Гордість «Харьковського ветеринарного інститута імператора Николая I» (1805–1905). – К., 2009. – 376 с.

термін, але наука про сільськогосподарських тварин найдавніша, оскільки починається з часу приручення їхніх диких родичів. Так, відомості про способи лікування тварин і людей, ліки рослинного і тваринного походження знаходимо вже в Рігведі, Яджурведі, Самаведі, Атхарваведі.

Сьомий розділ «Французькі видання у фондах ДНСГБ УААН» подає відомості про французьку фахову літературу з досліджуваної проблематики з поч. ХІХ ст. (перелік наведено в кінці монографії), а також інформацію про спеціальні дослідження українських і російських учених ХІХ ст. У

додатках запропоновано опис 8 французьких порід великої рогатої худоби.

* * *

Незважаючи на висловлені зауваження й доповнення, мусимо визнати: монографія професора В.А. Вергунова є першим цінним виданням з історії становлення агрономії і зоотехнії на теренах України та Франції. Вона стане в пригоді майбутнім дослідникам.

Станіслав РУДИК,
доктор ветеринарних наук,
професор, заслужений працівник
народної освіти України